

HUMANİTAR VƏ İCTİMAİ ELMLƏR

HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

DOI: <https://www.doi.org/10.36719/2789-6919/08/6-10>

Ayan Vüqar qızı Mənəfova
Bakı Dövlət Universiteti,
Magistrant
ayann207@gmail.com

İNSAN HÜQUQLARININ NƏSİLLƏRƏ BÖLÜNMƏ KONSEPSİYASI VƏ YENİ NƏSİL İNSAN HÜQUQLARININ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA TƏTBİQİ PROBLEMLƏRİ

Xülasə

Hazırkı məqalədə, İnsan Hüquqlarının nəsillərə bölünməsi Konsepsiyasının Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında tətbiqi əks etdirilmişdir, və nəticədə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının “İnsan Hüquqlarının üç nəsli” konsepsiyasına uyğunluğu göstərilmişdir. IV nəsil İnsan Hüquqlarının bir hissəsinin Azərbaycan Respublikası Qanunvericiliyində hansı problemlərlə qarşılaşdığı və bu problemlərin hansı nəticələrə gətirib çıxara bilməsi haqqında fikir bildirilmişdir. IV nəsil İnsan Hüquqlarının Azərbaycan Respublikasında tətbiqi problemlərinin həlli metodları təklif olunmuşdur.

Açar sözlər: *İnsan hüquqları, İnsan hüquqlarının nəsilləri, I nəsil İnsan Hüquqları, II nəsil İnsan Hüquqları, III nəsil İnsan Hüquqları, IV nəsil İnsan Hüquqları, Hüququn tətbiqi problemləri, klonlaşdırma, transplantologiya.*

AyanVugar Manafova

THE CONCEPT OF DIVISION OF HUMAN RIGHTS INTO GENERATIONS AND THE APPLICATION PROBLEMS OF NEW GENERATION OF HUMAN RIGHTS IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

Abstract

This article reflects the application of the Concept of Division of Human Rights to Generations in the Constitution of the Republic of Azerbaijan, and as a result shows the compliance of the Constitution of the Republic of Azerbaijan with the concept of "Three Generations of Human Rights". Opinions were expressed on the problems encountered in the legislation of the Republic of Azerbaijan by a part of the IV generation Human Rights and the consequences of these problems. The methods of solving the problems of the implementation of the fourth generation of human rights in The Republic of Azerbaijan are proposed.

Key words: *Human Rights, Generations of Human Rights, I Generation of Human Rights, II Generation of Human Rights, III Generation of Human Rights, IV Generation of Human Rights, Problems of realization of Human Rights.*

Giriş. İnsan hüquqları hər bir fərdin ləyaqətinin və azadlığının qorunmasını təmin edən qaydalardır. Birlikdə İnsan Hüquqları fərdin hüquqi statusunun əsasını təşkil edir.

İnsan Hüquqları Nəsilləri Konsepsiyası. İnsan Hüquqlarının nəsillərə bölünmə Konsepsiyası 1977-ci ildə YUNESKO-nun İnsan Hüquqları və Sülh bölməsinin direktoru, çex hüquqşünası Karel Vasak tərəfindən təqdim edilmişdir. K.Vasak Böyük Fransa İnqilabının devizini - “Azadlıq, Bərabərlik, Qardaşlıq” şüarını əsas götürərək insan hüquqlarını üç nəsle ayırmışdır:

1. vətəndaş və siyasi hüquqlar (“azadlıq hüquqları”);
2. iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar (“bərabərlik hüquqları”); Və
3. kollektiv hüquqlar (“həmrəylik hüquqları”) [Kapitsın V. M., 2003, s.42]

K. Vasakin modeli, beynəlxalq insan hüquqlarının son dərəcə mürəkkəb olan, tarixi inkişaf yolunun sadələşdirilmiş ifadəsidir.

Bu model həm də bir nəsil insan hüquqlarının digərlərindən üstünlüyünü və ya daha az vacibliyini nəzərdə tutmur. Üç nəsil (və insan hüquqlarının müvafiq kateqoriyaları) həmişə bir-biri ilə əlaqəli, bir-birindən asılı və bir-birini tamamlayan kimi qəbul edilir.

İnsan hüquqlarının Nəsilləri. Birinci nəsil İnsan Hüquqları - mülki və siyasi hüquqlar nəslidir. XVII-XVIII əsrlərin C.Lokk, Ş.Monteskye, T.Hobbes, J.J.Rousseau kimi mütəfəkkirlərinin dövlət, siyasi hakimiyyət, insan hüquqları və azadlıqları haqqında təsəvvür və konsepsiyalarından irəli gəlir. [Vasak K.,1977, s. 7] Birinci nəsil insan hüquqları neqativ hüquqlar sistemi kimi səciyyələndirilir (Neqativ hüquqlar - şəxsiyyəti dövlətin onun sərbəst hərəkət etməsinə mane olan məhdudiyətlər, məhrumiyyətlər və məcburetməsindən qoruyan hüquqlar hesab olunur)

Hüquqi demokratik dövlət prinsiplərinin yaranması, inkişafı və praktikada tətbiqi birinci nəsil insan hüquqlarının tanınması və həyata keçirilməsi ilə bağlıdır [Vitruk N.V., 2008, 40].

İnsan hüquqlarının birinci nəslini AR Konstitusiyasının II bölmə III fəslində toxunulmuşdur və aşağıdakı əsas hüquq və azadlıqlardan ibarətdir:

1. yaşamaq hüququ, azadlıq hüququ, fərdin şəxsi toxunulmazlığı hüququ; (maddə 24-28; 32).
2. köləlikdən və qulluqdan azad olmaq hüququ; (maddi 24-28; 46).
3. işgəncə və qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftardan və cəzadan azad olmaq hüququ; (maddə 31; 46)
4. əsassız həbsdən, həbsdən və ya sürgündən azad olmaq hüququ; (maddə 63-64)
5. ədalətli və açıq məhkəmə baxışı hüququ; (maddə127 (IV)).
6. hərəkət və yaşayış yeri seçmək azadlığı; (maddə 28)
7. mülkiyyət hüququ; (maddə 29)
8. fikir və söz azadlığı; (maddə 47)
9. din azadlığı; (maddə 48)
10. dinc toplaşmaq və birləşmək azadlığı; (maddə 49)
11. bilavasitə və ya sərbəst seçilmiş nümayəndələr vasitəsilə ölkənin idarə olunmasında iştirak etmək hüququ. (maddə 55)

Mülki-siyasi hüquqlar ilkin olaraq Fransanın İnsan və Vətəndaş Hüquqları Bəyannaməsində (1789) daha sonra Amerikanın Hüquqları Billində (1791) ifadə edilmişdir. Müasir dövrdə bu hüquqlar dünyanın əksər ölkələrinin konstitusiyası və qanunlarında, eləcə də beynəlxalq konvensiyalarda - 1948-ci il Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsində (maddə 3-21) və 1966-cı il Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktında öz əksini tapmışdır. Regional Avropa səviyyəsində 1950-ci il İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqların Müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyası və onun əlavə protokolları əsasında bu hüquqların müdafiəsi üçün hüquqi mexanizmlər yaradılmışdır: Avropa Şurası və Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi sistemləri.

İnsan hüquqlarının ikinci nəslidir. İkinci nəsil, ilk növbədə, 19-cu əsrin əvvəllərində Fransanın Sen-Simon hərəkatının tərəfdarları arasında məşhur olan sosialist ənənələrindən irəli gələn iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar nəslidir. İkinci nəsil İnsan Hüquqları kapitalist inkişaf yolundan və onun fəhlə siniflərinin və müstəmləkəçi xalqların istismarına imkan verən və hətta qanuniləşdirən fundamental və mahiyyətə məsuliyyətsiz fərdi azadlıq konsepsiyasından sui-istifadələrə cavab olaraq yarandı. Tarixən iqtisadi, sosial və mədəni insan hüquqları birinci nəsil, vətəndaş və siyasi hüquqlarla zidd qoyulur və ilk növbədə pozitiv hüquq sistemi kimi qəbul edilir (Pozitiv hüquqlar dedikdə dövlətin, cəmiyyətin insana müəyyən rifahın (əmək, təhsil, istirahət, sosial yardım hüquqları və s. hüquqlar) təqdim olunması vəzifəsi anlaşılır.) Əgər birinci nəsil insan hüquqlarının mahiyyəti insanın dövlətdən azadlığı, fərdin muxtariyyəti, dövlətin insan həyatının müəyyən sahələrinə qarışmamaq öhdəliyini öz üzərinə götürməsidirsə, ikinci nəsil insan hüquqları, əksinə , sosial ədalətin təmin edilməsi, resursların ədalətli bölüşdürülməsi və imkanların bərabərləşdirilməsi üçün cəmiyyətin sosial-iqtisadi və mədəni həyatında dövlətin fəal iştirakını nəzərdə tutur. [Kovalev A.A., 2013, s. 62]

İkinci nəsil İnsan Hüquqları aşağıdakılardır:

1. sosial təminat hüququ; (maddə 38)
2. işləmək hüququ, ədalətli və əlverişli əmək şəraiti və işsizlikdən müdafiə hüququ; (maddə 35)
3. istirahət və asudə vaxt hüququ; (maddə 36-37)
4. təhsil hüququ; (maddə 42)
5. sağlamlığın qorunması hüququ; (maddə 41)
6. cəmiyyətin mədəni həyatında sərbəst iştirak etmək hüququ; (maddə 40)
7. yaradıcılıq hüququ; (maddə 51)

İkinci nəsil insan hüquqlarını təsbit edən əsas beynəlxalq müqavilələr 1948-ci il Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi (22-27-ci maddələr) və 1966-cı il İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktıdır. [Malinova O. Y., 2003, s. 43]

Üçüncü nəsil İnsan Hüquqları. Nəhayət, üçüncü nəsil, kollektiv və ya həmrəylik hüquqlarının nəslini 20-ci əsrin ikinci yarısında geniş tanıdı. Nəzəri (liberalist və sosialist) təlimlər əsasında formalaşmış birinci və ikinci nəsilərdən fərqli olaraq, üçüncü nəsil insan təcrübəsinin və real həyatın praktiki tələblərinin nəticəsidir. Məsələn, indiyə qədər bəşəriyyətin ətraf mühitlə bağlı problemi olmasa da, bu gün gündəmin aparıcı yerlərindən birini tutur. Üçüncü nəslin hüquqları ilə onun üzərinə qoyulan öhdəlikləri yerinə yetirmək üçün artıq bir dövlətin hərəkətləri kifayət etmir. Onların həyata keçirilməsi yalnız "sosial səhnənin" bütün iştirakçılarının: dövlətlərin, beynəlxalq və qeyri-hökumət təşkilatlarının, ictimai birliklərin və ayrı-ayrı şəxslərin birgə səyləri ilə mümkündür.

Birinci nəslin hüquqları insanı dövlət tərəfindən düzgün olmayan rəftardan qorumaq üçün nəzərdə tutulmuşdur, ikinci nəslin hüquqları ona dövlətdən sosial dəstək və yardım göstərmək üçün xüsusi dövlət proqramlarının həyata keçirilməsini tələb etmək imkanı verir. Lakin insanın rifahı onun cəmiyyət həyatında iştirakı olmadan mümkün deyil. Layiqli həyat üçün insana tək cə azadlıq, bərabərlik yox, həm də qardaşlıq lazımdır. Üçüncü nəsil hüquqlar bir-biri ilə rəqabət aparan fərdlərin muxtariyyətini dəf etməyə kömək edir və insanların mənsub olduqları müxtəlif icmaların sosial həyatında birgə iştirak etməklə öz potensiallarını tam şəkildə reallaşdırmağa imkan verən sosial həmrəyliyi təmin edir.

İnsan hüquqlarının üçüncü nəslini aşağıdakılardır:

1. siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni öz müqəddəratını təyin etmək hüququ; (maddə 56 – Seçki Hüququ; maddə 15 – İqtisadi İnkişaf və Dövlət; maddə 59 – Azad Sahibkarlıq Hüququ; maddə 16 – Sosial İnkişaf və Dövlət; maddə 77 – Tarix və Mədəniyyət abidələrinin qorunması)
2. iqtisadi və sosial inkişaf hüququ; (maddə 15 – İqtisadi İnkişaf və Dövlət; maddə 16 – Sosial İnkişaf və Dövlət)
3. "bəşəriyyətin ümumi irsindən" istifadədə iştirak etmək hüququ;
4. sülh hüququ; (Sülh hüququnun təmini AR Konstitusiyasının giriş hissəsində bəyan edilmişdir : - **ümumbəşəri dəyərlərə sadıq olaraq bütün dünya xalqları ilə dostluq, sülh və əmin-amanlıq şəraitində yaşamaq və bu məqsədlə qarşılıqlı fəaliyyət göstərmək.**)
5. təmiz və sağlam ətraf mühit hüququ (maddə 39)
6. humanitar yardım hüququ. (AR Konstitusiyasına əsaslanaraq bu sahə üzrə Qaçqınların və məcburi köçkünlərin (ölkə daxilində köçürülmüş şəxslərin) statusu haqqında), «Məcburi köçkünlərin və onlara bərabər tutulan şəxslərin sosial müdafiəsi haqqında» Qanunlar qəbul edilmişdir.)

Üçüncü nəsil hüquqlar çoxlu sayda beynəlxalq sənədlərdə, xüsusilə də 1986-cı il BMT-nin İnkişaf Hüququ Bəyannaməsi, Ətraf Mühit və İnkişaf üzrə 1992-ci il Rio Bəyannaməsi, Vyana Bəyannaməsi və 1993-cü il Fəaliyyət Proqramı kimi yumşaq hüquq siyasətini təşviq edən sazişlərdə təsbit edilmişdir. 2007-ci il BMT-nin Yerli Xalqların Hüquqları Bəyannaməsi.

Hər bir konsepsiya kimi, "İnsan Hüquqlarının üç nəslini" Konsepsiyası da inkişaf edərək yeniliklərə məruz qalmışdır. Bu yeniliklərdən biridə, dördüncü nəsil İnsan Hüquqlarının əmələ gəlməsi ilə əlaqələndirilir.

Dördüncü nəsil İnsan Hüquqları. İnsan hüquq və azadlıqlarının gələcək inkişafı, artıq qəbul edilmiş müddələrin konkretləşdirilməsinə, dərinləşdirilməsinə və genişləndirilməsinə, onlara hüquqi qüvvəyə malik, dövlət səviyyəsində icra statusunun verilməsinə, onların həyata keçirilməsinə və qorunmasına beynəlxalq və regional nəzarətin təşkilinə yönəlmişdir.

Son illərdə genetik və biologiya sahəsində klonlaşdırma, orqan və toxuma transplantasiyası, surroqat analıq və digər kəşflərlə bağlı dördüncü nəsil insan hüquq və azadlıqları fəal şəkildə inkişaf edir. [Gluxareva L.I., 2003, s.55]

Bugünkü elmin nailiyyətləri və uğurları, yeni texnologiyalar, tibbin ayrı-ayrı sahələrinin, xüsusən də transplantologiya, farmakologiya, reanimasiya, genetikanın inkişaf səviyyəsi yaşamaq hüququ ilə bağlı bir sıra yeni problemlərə səbəb olur və onların qanunvericiliklə tənzimlənməsini tələb edir. Digər bir deyimlə, dördüncü nəsil İnsan Hüquqları Tibb sahəsində innovasiyalar və yeniliklərlə birbaşa əlaqəlidir.

Bugün biz klonlaşdırma və transplantologiya problemləri ilə bağlı analiz aparacağıq və qanunvericilikdə hansı tənzimləmələrin mütləq olduğu haqqında danışacağıq.

Klonlaşdırma nədir? Nəyə görə qanuni tənzimlənməyə ehtiyac duyulur və bu cür tənzimlənmə olmadığı halda hansı nəticələrə gətirib çıxara bilər?

Klonlaşdırma - canlıların gen xəritələrini kopyalayaraq onların həm süni, həm də təbii surətlərinin yaradılması prosesidir. Bu gün klonlaşdırmanın iki növü məlumdur: reproduktiv və müalicəvi. Reproduktiv, genetik olaraq digər (yaşayan və ya ölmüş) şəxslə eyni olan bir insanın yaradılmasını nəzərdə tutur. Belə bir əməliyyat zamanı insan somatik hüceyrəsinin nüvəsi öz nüvəsindən məhrum olan qadın cinsi hüceyrəsinə köçürülür. Terapevtik klonlama yetkin insan hüceyrəsindən embrion yaradır. Bu zaman embrionun inkişafı iki həftə ərzində dayanır və kök hüceyrələrin alınması üçün məhsul kimi istifadə olunur. Belə hüceyrələr bir insanı müxtəlif xəstəliklərdən müalicə etməyə imkan verir [Romanovski G.B., 2015, s. 11]

İnsanın klonlaşdırılması niyə qadağan edildi?

İnsanın klonlaşdırılması bəşəriyyətin cavabı olmayan bir sıra nəzəri və texniki suallara gətirib çıxarır. İnsanların surətlərini yaratmaq üçün ən əsas məhdudiyyət şüurun təkrarlanmasının qeyri-mümkünlüyüdür, yəni biz fərdlərin tam şəxsiyyəti haqqında danışa bilmərik və ya bu şəxsiyyətin formalaşmasında hansı faktorların rol aldığı haqqında fikir yürüdə bilmərik.

Klonlaşdırma ilə əlaqəli uğursuz nəticələrin yüksək faiz göstəricisi ilə bağlı narahatlıqlar da var. Bu səbəblə klonlaşdırılmış insanların gələcək nəsil üçün təhlükə kəsb etdiyini qeyd etmək lazımdır, çünki uzun müddətdə genetik dəyişikliklərin nəticələri öyrənilməmişdir. Uğursuz klonlaşdırılmanın nəticəsi sadəcə fiziki qüsurla deyil, psixoloji qüsurla da nəticələnə bilər, və bu da öz növbəsində bəşəriyyət üçün təhlükə təşkil edə bilər.

Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, bir çox dinlər, o cümlədən dünya dinləri - xristianlıq, islam, buddizm canlıların süni şəkildə yaradılmasının ilahi qanunlara zidd olmasına istinad edərək, insanların klonlaşdırılmasına qarşı çıxırlar.

Lakin, reproduktiv klonlaşdırmanın artıq insan üzərində tətbiq edilib edilməməsi sual altındadır, çünki bir çox insan üzərində aparılan təcrübələr, mediaya sızdırılmadan tətbiq edilmişdir [Romanovski G.B., 2012, s. 9]

Gələcəkdə klonlaşdırma məhdudiyyətləri qalxdıqdan sonra klonların və DNT nümunəsi alınaraq klonlaşdırılan insanların hüquqi statusu necə tənzimlənəcək və hansı nəticələrə gətirib çıxaracaq? Hələ də sual olaraq qalır.

Bizim aspektimizdən müalicəvi klonlaşdırılmanın qanuni tənzimlənməsi ilə birlikdə reallaşdırmaq bəşəriyyətin xeyrinə ola bilər, belə ki reproduktiv klonlama müalicəsi olmayan bir çox xəstəliyin və ya müalicəsi üçün uzun müddət uyğun donör gözləməsində olan bir çox şəxsin müalicəsi üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Klonlaşdırma haqqında Qanunvericiliyin Qəbul edilməsi artıq bir çox ölkədə tamamlanmışdır.

İnsanın klonlaşdırılması haqqında qadağa nə zaman qəbul edilib?

1998-ci il yanvarın 12-də Parisdə insan klonlamasını qadağan edən Protokol imzalandı. İmzalanmada 19 ölkə iştirak edib. Azərbaycan Respublikası bu Protokola qoşulmamışdır.

Transplantologiya və hüquqi aspektdən tətbiqi problemi.

Transplantologiya tibb elminin orqan transplantasiyası problemlərini (xüsusən böyrəklər, qaraciyər, ürək, yumurtalıq, toxuma), eləcə də süni orqanların yaradılması perspektivlərini öyrənən bir sahəsidir.

Transplantologiyanın Azərbaycan Respublikasında donorluqla bağlı əmələ gələn hüquqi problemlərinə nəzər yetirək:

Bizim nöqtəyi-nəzərimizdən ən çox problem yaşanan sahə məhz yumurtalıq donorluğu sahəsində baş verir. Teoretik olaraq bu sahədə heç bir problem yaşanmasa da, praktik baxımdan gələcək nəsillər üçün ciddi problemlər yaradacaq çatışmazlıqlar vardır. AR- da transplantasiyanın hüquqi tənzimlənməsi “İnsan orqan və toxumalarının donorluğu və transplantasiyası haqqında” Azərbaycan Respublikasının 20 oktyabr 2020-ci il qanunu ilə tənzimlənir. Sözü gedən qanunda hər hansı boşluq və ya ziddiyət müşahidə edilmir. Tətbiqi isə kifayət qədər problemlidir.

Problem nədən ibarətdir? Sözü gedən qanunun 3-cü maddəsinin (Qanunun tətbiqi dairəsi) 3-cü bəndində deyilir: 3.3. Bu Qanun reproduksiya vasitələrinə və bu məqsədlə istifadə edilən orqanlara, onların hissələrinə və (və ya) toxumalara (yumurta hüceyrələri, sperma, yumurtalıq, xaya və ya embrion), eləcə də qan və onun komponentlərinə şamil edilmir.

Lakin, əfsuslar olsun, bu norma müəyyən tibbi müəssisələr tərəfindən kobud şəkildə pozulur. Belə ki, dafələrlə sosial şəbəkələrdə klinikalar qadınları maddi dəyər qarşılığında yumurtalıq donorluğuna çağırış edirlər.

Belə bir qanun pozuntusu gələcək nəslin genofondu üçün böyük təhlükə daşıyır, belə ki, bacı-qardaş nikahlarına belə səbəb ola bilər.

Anlaşılan məsələdir ki, hər kəsin təhsil səviyyəsi bu problemləri anlamağa yetməyə bilər və bu cür biliklər transplantasiyanı təşkil edən qurumlar tərəfindən donorlara ötürülmür, ki bu da ikinci norma pozuntusuna yol açır, yəni İnsan orqan və toxumalarının donorluğu və transplantasiyası haqqında Qanununun 12ci maddəsinin (Maddə 12. Həkim-transplantoloqun vəzifələri) pozuntusuna: **12.2.2. transplantasiya və onun mümkün nəticələri barədə resipiyentə ətraflı məlumat vermək**

Yumurtalıq transplantasiyasını qanunla qadağan olunmasına baxmayaraq qeyri-qanuni şəkildə həyata keçirən müəssisələrin, reyestr qeydləri aparmadığı da gözləniləndir və bu da 3cü hüquq pozuntusuna gətirir çıxarır.

Bu məsələyə fərqli aspektlərdən yanaşaraq aşağıda təklif olunan metodlar tətbiq oluna bilər:

1. Təhsil müəssisələrində, o cümlədən, Məktəblərdə, Kolleclərdə və Ali Təhsil müəssisələrində donorluğu və transplantasiyanı, surroqat analığı ətraflı izahla əhatə edən proqramların hazırlanması və şagirdlərə və tələbələrə yeridilməsi.
2. Azərbaycan Respublikası müvafiq İcra Orqanı nəzdində transplantologiya prosesini həyata keçirən qurumlara nəzarət mərkəzinin yaradılması və hər bir transplantologiya həyata keçirən müəssisələrə mərkəz nümayəndələrinin yerləşdirilməsi.

Ədəbiyyat

1. Vasak K. (1977) İnsan Hüquqları: Otuz İllik Mübarizə: Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin qüvvəyə minməsi üçün davamlı səylər // UNESCO O Courier. Paris: UNESCO.
2. Kapitsin, V. M. (2003) İnsan hüquqlarının tarixi, nəzəriyyəsi və müdafiəsi, Moskva: İstehlak Kooperativləri Universiteti Nəşriyyatı. Moskva
3. Vitruk, N.V. (2008) Şəxsin hüquqi statusunun ümumi nəzəriyyəsi, Moskva : Norma hüquqi nəşriyyatı.
4. Kovalev, A.A. (2013) İnsan Hüquqlarının Beynəlxalq Müdafiəsi: Tədris Bələdçisi. Moskva: Statut Nəşriyyatı. Moskva.
5. Malinova, O. Y. (2003) İnsan hüquqlarının üç nəsli, Moskva : Pçela Nəşriyyatı
6. Qluxareva, L.İ. (2003) Müasir dünyada insan hüquqları (sosial-fəlsəfi əsaslar və dövlət-hüquqi tənzimləmə) Moskva: Humanitar Universiteti Nəşriyyatı..
7. Romanovski, G.B. (2015) Hüquq, genetica, klonlaşdırma // Vətəndaş və Qanun Moskva: Nauka Nəşriyyatı.
8. Romanovski, G.B. (2012) Müasir biotexnologiyaların inkişafı şəraitində vətəndaşların hüquqi şəxsiyyəti / G.B. Romanovski // Vətəndaş və Hüquq. Moskva: Nauka Nəşriyyatı.

Rəyçi : h.ü.f.d. Nəsim Şükürov

Göndərib: 04.03.2022

Qəbul edilib: 11.04.2022